

Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru?

Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů*

Petr Kaderka – Zdenka Svobodová

Úvod

1. Co je to transkript?
2. Základní charakteristika transkripčního systému
3. Instrukce pro přepisování
 - 3.1. Vyhotovení přepisu podle zvukové nahrávky
 - 3.1.1. Nastavení textového editoru
 - 3.1.2. Základní podoba transkriptu
 - 3.1.3. Hlavička
 - 3.1.4. Vlastní přepis
 - 3.1.5. Replika
 - 3.1.6. Zkratky mluvčích-účastníků rozhovoru/diskuse
 - 3.1.7. Zkratky mluvčích v tzv. předtočených reportážích
 - 3.1.8. Přepisování slov: základní pravidla
 - 3.1.9. Přepisování slov: zápis dvou stejných sousedních souhlásek
 - 3.1.10. Přepisování slov: zápis -/s-, -/s-, -/s-
 - 3.1.11. Přepisování slov: zápis *sh-*
 - 3.1.12. Přepisování slov: zápis *h-*
 - 3.1.13. Přepisování slov: zápis odchytek
 - 3.1.14. Přepisování slov: zápis prodloužení a krátcení hlásek
 - 3.1.15. Přepisování slov: zápis redukované výslovnosti
 - 3.1.16. Přepisování slov: zápis protetického *v-*
 - 3.1.17. Přepisování slov: zápis zkratek
 - 3.1.18. Přepisování slov: zápis cizích slov a cizích vlastních jmen
 - 3.1.19. Přepisování slov: zápis nedokonalého slova
 - 3.1.20. Přepisování slov: zápis obtížně srozumitelného či nesrozumitelného slova
 - 3.1.21. Přepisování slov: zápis číslovek
 - 3.1.22. Záznam intonace
 - 3.1.23. Záznam zdůraznění slabiky či slova
 - 3.1.24. Záznam pauz
 - 3.1.25. Záznam střídání mluvčích
 - 3.1.26. Záznam okamžitého navázání na předchozí repliku
 - 3.1.27. Záznam nápadné pauzy mezi replikami
 - 3.1.28. Záznam simulánního mlčení dvou a více osob
 - 3.1.29. Záznam neverbálních hlasových projevů
 - 3.1.30. Záznam mlčení se smíchem
 - 3.2. Kontrola přepisu podle audiovizuální nahrávky
 - 3.3.1. Doplnění chybějících informací
 - 3.3.2. Doplnění relevantních vizuálních informací
 4. Seznam transkripčních značek
 5. Ukázka transkriptu z korpusu DIALOG

* Tento text vznikl s podporou grantu GA AV ČR č. B9061304 Mluvená čeština v televizních diskusních pořadech. Rádi bychom poděkovali našim přepisovatelkám a přepisovatelům za komentáře a tipy k různým verzím tohoto textu. Zvláštní poděkování za kritické přečtení rukopisu a řadu návrhů pak patří našim kolegyním a kolegům (v abecedním pořadí): Martinu Havlíkovi, Janě Hoffmannové, Lucii Jilkové, Ninu Peterkovi.

ÚVOD

Následující text je souhrnem detailních instrukcí pro zhotovitele transkriptů (přepisů) pro korpus mluvené češtiny DIALOG, který vzniká v Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky. Text je primárně určen nejen přepisovatelům a přepisovatelkám, ale též druhým osobám provádějícím revizi vyhotovených transkriptů. Sekundárně pak slouží jako zevrubná informace pro uživatele korpusu, tj. pro výzkumníky.¹

Korpus DIALOG je speciální počítačový korpus mluveného jazyka. Shromažďuje veřejné jazykové projevy dialogického typu, realizované v žánrech, jako je interview, diskuse, debata, talkshow aj. Tvoří jej přepisy diskusních pořadů českých televizí (např. pořadů Sedmička, Nedělní partie, Na plovárně s..., Krásný ztráty aj.). Korpus slouží k výzkumu mluvené češtiny, k popisu její současné veřejné podoby i k sledování jejích vývojových tendencí, a je využíván rovněž k rozvíjení teorie dialogu, mluvené komunikace, mediálního interview apod.²

Korpus DIALOG vzniká postupným zpracováváním archivu nahrávek televizních diskusních pořadů, který je uchováván v Ústavu pro jazyk český a soustavně doplňován od roku 1997. Zpracovávání archivu do podoby korpusu představuje řadu dílčích kroků, od zhotovení transkriptu a jeho následné revize podle audiovizuální nahrávky přes převedení transkriptu do jednotného standardního počítačového formátu a (případně) obohacení jednotlivých slov transkriptu o informace o tvaroslovní (tzv. lemmatizace a morfologická anotace) až po zařazení transkriptu do konečné databáze. Zde se budeme věnovat pouze praktickým otázkám přepisování audiovizuálního záznamu televizního pořadu, tj. vytváření transkriptu.

1. CO JE TO TRANSKRIPT?

Transkript neboli přepis je výsledkem práce přepisovatelky/přepisovatele. Ta spočívá v převedení dynamického (tj. v čase probíhajícího) audiovizuálního záznamu na jev grafický (statický, neprobíhající v čase). V nejpřesnější podobě je to zápis toho,

¹ Domníváme se, že navržený způsob přepisování je v zásadě využitelný i jinde a že není limitován specifickými úkoly projektu nebo specifickým jazykovým materiálem.

² Podrobně viz Čmejrková, S. – Jilková, L. – Kaderka, P. (2004): Mluvená čeština v televizních debátách: korpus DIALOG. *Slovo a slovesnost*, 65, s. 243–269.

co si jednotliví účastníci rozhovoru mezi sebou řekli. V náročnější podobě je to pokud možno věrný zápis toho, jak spolu účastníci mluvili, kdy udělali ve své řeči pauzu, kdy klesli hlasem, kdy se zasmáli, kdy svou řeč zrychlili, kdy promluvili tiše, kdy hlasitěji, kdy otočili hlavu k jednomu partnerovi, kdy k druhému, kdy se usmáli, kdy zavrtěli hlavou apod. Je pochopitelné, že i ten nejnáročnější přepis bude vždy jen redukováním záznamem toho, co se reálně odehrálo. Z toho také vyplývá, že výzkumníci (tj. uživatelé transkriptů) musejí zodpovědně uvažovat o tom, co vlastně chtějí z události zaznamenat. Jedně tak totiž bude přepisování ekonomické, neboť se bude přepisovat a zaznamenávat jen to, co se pak bude při analýze skutečně využívat.

Výsledný transkript je ve své podstatě interpretací původní události, neboť vybírá a staví do popředí jen určité rysy události. K interpretativnímu charakteru přepisu přispívá také ten fakt, že úkolem přepisovatelky/přepisovatele je interpretovat nahraný zvuk jako jazykový projev a není samozřejmě nikdy zaručeno, že přepisovatelka/přepisovatel bude jazykovému projevu správně rozumět a nebude jej v přepisu nějakým způsobem dezinterpretovat (např. může zapsat entomologický místo etymologický apod.). Praktické doporučení, které z toho plyne, je nasnadě: Nepřepisuj mechanicky, co slyšíš, ale vždy se snaž zároveň sledovat sdělovaný obsah.

Smyslem přepisování je zachycení (fixace) důležitých rysů rozhovoru pro následný rozbor. Transkript tedy slouží jako výhodná pomůcka pro analýzu. Dodejme však, že by bylo chybou, kdyby výzkumník při analýze spoléhal jenom na transkript a zapomínal na to, že základním materiálem pro studium mluvené komunikace je audiovizuální záznam. Přepisy v žádném případě nezhotovujeme proto, aby audiovizuální záznam zcela nahradily.

2. ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA TRANSKRIPČNÍHO SYSTÉMU

Transkripční systém používaný pro vyhotovování transkriptů pro korpus DIALOG je založen na několika obecných zásadách.³ Zde by měly být stručně připomenuty přinejmenším tři z nich. Především je to požadavek snadné čitelnosti transkriptu a požadavek snadného zvládnutí (osvojení) transkripčního systému. Z těchto požadavků

³ Podrobně v článku cit. v pozn. 2, s. 248–249.

a z praktické zásady, která radí čerpat jen ze sady běžných písmen a tiskatfských typů (princip robustnosti systému), vyplývá, že pro přepis nevyužíváme náročnou fonetickou transkripci, tj. nepřepisujeme mluvený projev pomocí speciální fonetické abecedy. Přepisujeme v podstatě běžným způsobem s využitím běžné sady písmen.

Způsob přepisování slov je založen na pravopisných pravidlech, zároveň se vyznačuje snahou zaznamenat veškeré odchylky od standardního způsobu vyjadřování. Platí zásada, že co je vysloveno ortoepicky (tj. podle zásad výslovnosti spisovného jazyka), zapisuje se ortograficky (tj. podle platného pravopisu). K posuzování standardnosti výslovnosti (ortoepičnosti) je však třeba přistupovat výběrově a s určitou dávkou tolerance, aby se výsledný transkript neprohřešil proti požadavku snadné čitelnosti: např. odchylky v délce samohlásek zaznamenáváme (např. *nevím*), odchylky v kvalitě samohlásek (otevřená/zavřená výslovnost) naproti tomu nezaznamenáváme (zapišeme *nevím*, i kdyby mluvčí vyslovil druhou samohlásku spíše jako [nevem]).⁴ V zásadě platí, že odlišný zápis slova musí vždy zastupovat odlišnou výslovnost: nezapišeme proto *vjec*, ale *věc* (podoba *vjec* by nezasťupovala odlišnou výslovnost), naproti tomu zapišeme *ňak*, a nikoli *nějak*, pokud slyšíme, že to tak mluví vyslovil/a. O problematických případech uplatňování této transkripční zásady pojednáme níže.

Zvláštností našeho transkripčního systému je to, že se nedržíme běžných zásad používání interpunkčních znamének, např. tečku a otazník nepoužíváme pro členění textu na věty, ale pro záznam melodie mluveného projevu, tj. pro záznam stoupnutí nebo klesnutí hlasu; dá se tedy říct, že interpunkci v přepisu vlastně nepoužíváme, tečka, čárka a otazník mají v našem transkripčním systému jiný význam.

Co se týče záznamu melodie (intonace) mluveného projevu, musíme upřesnit, že nezaznamenáváme celý průběh melodie, ale pouze její koncovou část, tedy případy klesnutí hlasu, výrazného stoupnutí hlasu a mírného stoupnutí hlasu na konci zvukové samostatného úseku (podrobněji níže). Kromě toho zaznamenáváme pauzy v řeči, nápadné zdůraznění slova nebo slabiky a veškeré zvuky jako *hm*, *mhm*, *ee* apod.

Jinou zvláštností transkripčního systému je to, že mluvený projev zapisujeme pouze malými písmeny (i vlastní jména).

⁴ Výsledné zkrácení není v případě televizních diskusních pořadů tak významné, jak by bylo např. při přepisování mluvy pražské mládeže apod.

Pro zachycení střídání komunikujících osob v řeči používáme tzv. řádkový zápis. Každou promluvu (repliku; podrobněji níže) zapisujeme vždy na nový řádek a uvozujeme iniciálami mluvčí/ho. Je to stejný způsob, jaký známe např. z rozhovorů v novinách nebo z četby divadelních her.⁵ Navíc ještě zaznamenáváme souběžné mluvení více osob (mluvení přes sebe) a také případy, kdy vystřídání v řeči proběhlo překotně, bez jakékoli pauzy.

Transkripční systém pamatuje také na případy, kdy přepisovatelka/přepisovatel potřebuje vložit do transkriptu svůj komentář nebo zaznamenat jev, pro který neexistuje speciální značka. V obou případech postupuje tak, že text komentáře nebo stručný popis jevu uzavře do dvojitých kulatých závorek. Tímto způsobem se zaznamenává např. smích (pro *mluvení* se smíchem existuje zvláštní značka), zakašlání, povzděchnutí, potlesk, znělka, ale také správný zápis cizího vlastního jména, místo, kde je v audiovizuálním záznamu střih, apod.

3. INSTRUKCE PRO PŘEPISOVÁNÍ

Přepisování televizního diskusního pořadu probíhá ve třech fázích: (1) vyhotovení přepisu podle zvukové nahrávky, (2) kontrola přepisu podle zvukové nahrávky, (3) doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky.

3.1. Vyhotovení přepisu podle zvukové nahrávky

K přepisování použijeme buď audiokazetu, kterou přehráváme na běžném magnetofonu nebo na speciálním magnetofonu s nožním ovládním⁶, nebo použijeme digitalizovaný zvuk, který přehráváme v počítači⁷. Transkript zhotovujeme na počítači v textovém editoru Microsoft Office Word.

⁵ Jinou možností by byl tzv. partiturní zápis, který svou podobou připomíná hudební partituru: jednotliví mluvčí jsou v tomto případě uvedeni na zvláštních řádcích pod sebou, každému z nich je vyhrazen jeden řádek. (Podrobněji v článku cit. v pozn. 2. s. 256.)

⁶ V Ústavu pro jazyk český používáme magnetofon s nožním ovládním Sanyo TRC-8080, umožňující také zpomalené přehrávání.

⁷ Pro přehrávání digitalizovaného zvuku v počítači doporučujeme software Express Scribe, který je výhodný v tom, že umožňuje efektivně pracovat zároveň s přehrávačem a textovým editorem: klávesy pro ovládání přehrávače zůstávají funkční i při aktuálním používání textového editoru (např. klávesa F7 si zachovává funkci zpětného převíjení nahrávky i při práci v textovém editoru MS Word, kde má

3.1.1. Nastavení textového editoru

V textovém editoru Microsoft Office Word nastavíme tyto parametry:

- vzhled stránky: papír A4 situovaný na výšku, okraje papíru (levý, pravý, horní, dolní) 2,5 cm (většinou automaticky přednastaveno);
- písmo: Courier New;
- velikost písma: 11;
- řádkování: 1,5;
- zarovnání odstavce: vlevo.

Nezbytně nutné je vypnout v menu Nástroje veškeré možnosti funkce Automatické opravy, zejména automatické nahrazování textu při psaní.

3.1.2. Základní podoba transkriptu

Transkript se skládá ze dvou částí:

- hlavičky
- a vlastního přepisu.

3.1.3. Hlavička

Hlavička transkriptu obsahuje tyto údaje (v uvedeném pořadí):

- název pořadu⁸,
- datum, kdy byl pořad vysílán;
- název televizního kanálu, na kterém byl pořad vysílán (např. ČT 2);
- stopáž (tj. celkový čas pořadu);
- jména a přijetí účastníků rozhovoru/diskuse spolu se zkratkami, pod nimiž figuruji v transkriptu (zpravidla pod iniciálami); nejprve uvedeme moderátora/moderátorku, příp. moderátory/moderátorky, a to spolu s údajem o jejich moderátorské funkci (např. VM = Václav Moravec, moderátor);

tato klávesa jinak funkci kontroly pravopisu a gramatiky). Program rovněž poskytuje možnost zpomaleného přehrávání. Software je dostupný zdarma na internetu (viz <http://nch.com.au/scribe/index.html>).

⁸ Opíšeme později z videozáznamu, musí se přesně shodovat s údajem uvedeným na obrazovce (viz část 3.3. Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky).

poté uvedeme další účastníky; za jmény uvedeme bližší informace o účastnících, kterou zpravidla uvádějí moderátoři při představení svých hostů⁹ (např. PB = Petra Buzková, místopředsedkyně poslanecké sněmovny a předsedkyně pražské organizace ČSSD);

- jména a příjmení osob, které vystupují v tzv. předtočených reportážích (viz 3.1.7), spolu se zkratkami, pod nimiž figurují v transkriptu (u známých osob použijeme iniciály, např. MT = Mirek Topolánek, u neznámých osob použijeme zkratky N1, N2, N3 atd., pro hlasy reportérů zkratku Z1, Z2, Z3 atd., viz dále v části 3.1.7); za jménem uvedeme bližší informace o dotyčné osobě, která se v psané podobě objeví na obrazovce (např. MT = Mirek Topolánek, předseda ODS)¹⁰.

Seznam mluvčích uvádíme v hlavičce ve dvou oddílech: (a) do společného oddílu ÚČASTNÍCI zapíšeme moderátory a účastníky rozhovoru/diskuse, (b) do oddílu V REPORTÁŽÍCH zapíšeme osoby vystupující v předtočených reportážích (uvedeme zde také osoby, které se objevily v předtočených reportážích a zároveň patří k účastníkům pořadu; tyto osoby uvedeme v hlavičce v obou oddílech). Příklad hlavičky (stov. též část 5):

NÁZEV POŘADU: Sedmička

DATUM VYSÍLÁNÍ: 28. 8. 2005

KANÁL: Nova

STOPÁŽ: 60 min.

ÚČASTNÍCI:

MV = Martin Veselovský, moderátor;

JP = Jiří Paroubek, předseda vlády a místopředseda ČSSD;

MT = Mirek Topolánek, předseda ODS;

V REPORTÁŽÍCH:

Z1 = redaktorka;

MV = Martin Veselovský, moderátor;

JP = Jiří Paroubek, předseda vlády a místopředseda ČSSD;

MT = Mirek Topolánek, předseda ODS;

⁹ Nebo která se v psané podobě objeví na obrazovce (viz část 3.3. Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky).

¹⁰ Doplníme později z videozáznamu (viz část 3.3. Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky).

Každý údaj v hlavičce zapisujeme vždy na nový řádek; mezi jednotlivými údaji nevynecháváme řádky.

3.1.4. Vlastní přepis

Vlastní přepis tvoří sled replik jednotlivých mluvčích, od hlavičky je oddělen jedním prázdným řádkem. Při přepisování nevynecháváme žádnou část pořadu, přepisujeme:

- jak repliky moderátorky/moderátora a hostů,
- tak repliky mluvčích z předtočených anket, reportáží apod.

3.1.5. Replika

Repliku v tomto manuálu pojímáme ryze formálně – zahrnujeme pod tento termín jakékoliv hlasové projevy jednotlivých účastníků: může to být jak dlouhý proslov monologického typu, tak nedokončená promluva, či pouhé odpovídání hm.¹¹

Každá replika začíná na novém řádku a tvoří tak samostatný řádek nebo odstavce. Na konci repliky vytvoříme stisknutím tlačítka Enter „konec odstavce“ (¶). Každá replika je uvozena označením mluvčí/ho, tj. její/jeho zkratkou. Za zkratkou následuje dvojtečka a za ní mezera. V následující ukázce vidíme celkem čtyři repliky (proslovené dvěma mluvčími):

AČ: pouze pokud nebudou přijaty některé body, které e v této analýze kterou on předkládá jsou, tak potom říkal že o tom bude uvažovat? ale nepadlo o tom žádné slovo že by to bylo teď, v této chvíli, a že by to bylo na stole.
MV: že by snad celé předsednictvo klubu dalo k dispozici své funkce?

AČ: =ne: nic takového.

MV: nic takového.

¹¹ Chrtěli bychom čtenáře-lingvistu upozornit na to, že toto čistě formální vymezení repliky není totožné s pojmem repliky (*turn*) v konverzační analýze, kde se namísto formálního vymezení uplatňuje etnometodologické pojetí repliky jako jevu vymezeného z perspektivy účastníků interakce. (Stov. např. Hutchby, I. – Wooffitt, R.: *Conversation Analysis: Principles, Practices and Applications*. Cambridge – Oxford: Polity, 1998, s. 47n.)

3.1.6. Zkratky mluvčích-účastníků rozhovoru/diskuse

Repliky všech mluvčích, tzn. jak moderátora, tak hostů, uvozujeme v přepisu zkratkou, která se shoduje se zkratkou uvedenou v hlavičce. Zpravidla se jedná první písmeno jména a příjmení (iniciály). Pokud v diskusi vystupuje více osob se shodnými iniciálami (např. Miroslav Kalousek a Martin Kocourek), vytvoříme pro jednoho z účastníků jiné označení, např. z počátečních písmen příjmení: KO = Martin Kocourek.

Pokud nedokážeme určit, kdo z přítomných mluvčích danou repliku promešl, označíme ji pomocí písmen XX:

PB: víte tohle je e velmi obtížné komentovat e

MK: ((odkašlání))

PB: a to z toho důvodu že: nikdo z nás dvou u toho jednání nebyl.

XX: hm.

V některých diskusních pořadech se do diskuse zapojují i mluvčí z publika, tj. mluvčí neznámí (nepředstavení).¹² Pro jejich označení používáme kombinaci písmena N a čísla, tedy N1, N2, N3 atd. Vždy se snažíme identifikovat jednou označené mluvčí v průběhu celého pořadu, tzn. stabilně uvádět i jejich pozdější promluvy pod zavedenou zkratkou. Např.:

AČ: =já oslovím tady e mladé kolegý, můžete si vzít mikrofon, jak hodnotíte vy osobně šance mladých romů uplatnit se ve společnosti, najít si dobrou práci vzdělávat se.

N3: já myslím že se to rozhodně zlepšilo, ale nejdřív by sem chtěl ještě apelovat na tamtoho pána v tom elegantním obleku: že to není žhavý téma. a: to pán chce říct že až někdo zabije nebo zmrzačí roma teprve pak bude? romské téma žhavé.
N1: no tak u nás jsou každoročně stovky lidí zabity ee a v autonehodách deseti tisíce cigaretami já nevím jestli to je žhavější téma než jeden nebo dva zavraždění romové, když

¹² Např. v pořadu České televize Na hraně.

romové taky někoho romové zabijou tak je to také pak žhavé téma.

N3: =to jo ale

N1: nebo okradou.

3.1.7. Zkratky mluvčích v tzv. předtočených reportážích

Jako předtočenou reportáž označujeme veškeré předtočené části, které se účastníkům rozhovoru/diskuse ukazují ze záznamu: reportážní příspěvky, výňatky z jiných pořadů, ukázky z pouličních anket apod. Předtočené reportáže se objevují jak v pořadech vysílaných živě, tak v pořadech vysílaných ze záznamu. Rozhodující je to, že se v čase rozhovoru/diskuse používají ze záznamu.

Na předtočené reportáže upozorňujeme v transkriptu tak, že na jejich začátek a konec umístíme komentář v dvojitých kulatých závorkách (tzv. komentář přepisovatele) oznamující začátek a konec předtočené reportáže; text v závorkách má vždy tuto podobu: ((začátek předtočené reportáže)), ((konec předtočené reportáže)); tyto komentáře umísťujeme v transkriptu na samostatný řádek.

Rozpoznané mluvčí a osoby neznámé označujeme v reportážích stejně jako účastníky diskuse, tj. obvykle iniciálami, resp. kombinací písmena N a čísla. Reportéry/redaktory označujeme pomocí kombinace písmena Z a čísel, tedy Z1, Z2, Z3 atd. U jednotlivých replik připojujeme před označení mluvčího ještě značku R-.

Příklad reportáže:

((začátek předtočené reportáže))

R-Z3: hospodyňka která vaří uklízí a žehlí. to je typický

obraz ženy ve školních učebnicích. ((střih))

R-Z4: muži v nich zase většinou chodí do práce, a vydělávají peníze. ((střih))

R-Z3: jediný pohled do učebnic vás nenechá na pochybách kdo hraje jakou roli. uvědomuji si to už malé děti. ((střih))

R-N1: maminky tam m- myjou nádobí, ((střih))

R-N2: uklízí:, nebo: vaří:.

R-Z3: a tatínek

Dříve než se blíže seznámíme s tím, jak zaznamenávat odchylky, probereme stručně pravidla přepisování standardně vyslovených slov. Aby mohl/a přepisovatel/ka posoudit správnou výslovnost, musí znát zásady týkající se ortoepického spojování hlásek, zejména – jak vyplývá z naší zkušenosti – základní pravidla pro znělostní spodobu.

Začneme (s ohledem na to, že někteří přepisovatelé nemají jazykovědnou přípravu) u elementárního konstatování, že v češtině rozlišujeme znělé a neznělé souhlásky, a to podle účasti hlasivek na artikulaci: pokud při artikulaci hlasivky kmitají, vzniká znělá souhláska (např. b, d, d', v aj.), pokud nekmitají, vzniká neznělá souhláska (např. p, t, t', f aj.). Většinu českých souhlásek pak můžeme seskupit do dvojic, u nichž je rozlišujícím rysem pouze rozdíl ve znělosti; jinak řečeno, způsob a místo artikulace obou souhlásek se shodují, rozdíl spočívá pouze v tom, že jedna souhláska je neznělá, druhá znělá: p – b, t – d, t' – d', k – g, f – v, s – z, š – ž aj. Setkali-li se v řeči vedle sebe některé z těchto souhlásek a lišili-li se navzájem znělostí, dochází ke spodobě (asimilaci) těchto souhlásek: celé spojení je pak co do výslovnosti buď znělé, nebo neznělé.

O ortoepické spodobě znělosti rozhoduje v pořadí druhá souhláska, která si znělostně připodobňuje předcházející souhlásku. Toto pravidlo můžeme schematicky vyjádřit takto:

znělá + neznělá => obě neznělé
neznělá + znělá => obě znělé

Např. slovo *hááka* vyslovujeme s [-t-] uprostřed slova, protože neznělá hláska -k- ovlivňuje předchozí znělou hlásku -d-; slovo *kdyby* vyslovujeme s [g-] na začátku, protože znělá hláska -d- si připodobní neznělé k-. Výjimkou z pravidla je hláska v, která sice spodobě podléhá (např. slova *vteřina*, *vsitřicně* vyslovujeme jako [fiteřina], [fistřicně]), sama ale spodobu nepůsobí (např. slova *svou*, *svoboda*, *kvalitně*, *rvou* vyslovujeme jako [svou], [svoboda], [kvalitně], [tvou]).

Na základě těchto pravidel zapisujeme:

předpokládaLa (nikoli: přepokládaLa) v případě (nikoli: f případě)
zabezpečení (nikoli: zabespečení) z toho (nikoli: s toho)

R-N2: een, pracuje. ((střih))
R-Z3: skutečnost je přitom často jiná. ((střih))
R-N3: u nás vaří víc táta. ((střih))

...

R-Z3: ministerstvo školství chce aby se učebnice v budoucnosti změnily. ((střih))

R-ML: malé děti se budou učit že (.) ne: vždycky musí být e muž nutné automechanik, a žena musí být doma u sporáku. ((střih))

R-Z3: lidé kteří učebnice schvalují tak budou posuzovat i to v jaké roli v nich ženy a muži vystupují. nevýhovující učebnici pak nemusí schválit. ((konec předtočené reportáže))

Všechny mluvčí vystupující v předtočených reportážích doplňujeme spolu s jejich zkratkou do hlavičky přepisu (do oddílu V REPORTÁŽÍCH).¹³

3.1.8. Přepisování slov: základní pravidla

Základní pravidlo pro přepisování slov zní: Co je vysloveno ortoepicky (tj. podle zásad výslovnosti spisovného jazyka), zapisuje se ortograficky (tj. podle platného pravopisu).¹⁴ Jinak řečeno, slova vyslovená standardním způsobem zapisujeme podle pravopisných pravidel, důsledně však zaznamenáváme odchylky od standardní výslovnosti a nespisovné slovní tvary. Následující ukázka je přepisem repliky, která byla proslovena z velké části standardním způsobem, přepisovatel zaznamenal tři odchylky od spisovné normy (zbytečný, teďka, dištancovat):

JK: ... a jenom v případě že se jedná o takhle jaksi prominentní osoby, a zrovna, (.) prominentní řekněme u strany která teďka je, jaksi dominantní, (.) tak se z toho dělá senzace. mně se to zdá skutečně, (.) zbytečný a, (.) ee chtěl bych se, od toho dištancovat.

¹³ Mluvčí identifikujeme podle audiovizuálního záznamu (viz část 3.3).

¹⁴ Přepisovatelé závazně používají Pravidla českého pravopisu (1993 nebo pozdější vydání). – Základní poučení o správné výslovnosti lze získat např. v této publikaci: Hurková, J. (1995): *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.

zkazit (nikoli: skazit) od toho (nikoli: ot toho)
 když (nikoli: gdyž) k dalšímu (nikoli: g dalšímu)
 nikdo (nikoli: nigdo) s bližícími (nikoli: z bližícími)
 sběratel (nikoli: zběratel) přes den (nikoli: přez den)

Příklady v druhém sloupci bychom mohli zevšeobecnit do díličho pravidla: Předložky zapisujeme vždy ortograficky. Přepisovatel/ka při tom dbá na správný zápis předložek s a, z, tj. na to, aby předložka s stála u jména v sedmém pádu a předložka z u jména v druhém pádu; je nutné, aby nedocházelo k záměně předložek. Výše uvedeným pravidlem o ortografickém zápisu předložek „řešíme“ i případy rozdílné výslovnosti předložek s, z, v, k, po nichž následuje slovo začínající samohláskou; mluvčí může takové spojení vyslovit buď s tzv. „rázem“ (např. spojení v *okolí* vysloví [f'okolj]), nebo bez rázu (vysloví [vokolj] nebo [fokolj]). Rozdíly tohoto typu však do přepisu nezaznamenáváme. Přidržíme se vždy výše uvedeného pravidla a zapíšeme ve všech třech případech: v *okolí*.

Pro úplnost ještě dodáváme, že na konci slova dochází v češtině ke „ztrátě“ znělosti. To znamená, že na konci slova (před pauzou) v češtině vyslovujeme místo znělé souhlásky vždy příslušnou souhlásku neznělou. Protože se jedná o jev pravidelný, a nikoli o odchylku, zapíšeme příslušné slovo ortograficky, např.:

je to dlouhodobý trend, pracovní doba ... (nikoli: trent)
 volný pohyb osob, jak se budeme ... (nikoli: osop)
 nabízím vám jednoduchý důkaz, já jsem ... (nikoli: důkas)

Z těchto ukázek i z výše uvedených příkladů je patrné další základní pravidlo: Slova zapisujeme výlučně malými písmeny. Toto pravidlo se týká i vlastních jmen (tj. jmen osob, zeměpisných názvů, názvů organizací, firem apod.), zapíšeme např.:

ministr motejl (nikoli: ministr Motejl)
 toto není jenom v itálii, toto není jenom v americe nebo ve velké británii (nikoli: v Itálii ... v Americe ... ve Velké Británii)

krajský soud v českých budějovicích (nikoli: Krajský soud v Českých Budějovicích)¹⁵

3.1.9. Přepisování slov: zápis dvou stejných sousedních souhlásek

Slova, v nichž se v pravopisné podobě objevují vedle sebe dvě stejné souhlásky, se standardně vyslovují většinou tak, jako by ve slově byla souhláska jedna. Zapíšeme tedy:

šestidenním (nikoli: šestidenim)
 jakkoli (nikoli: jakoli)
 měkká (nikoli: měká)
 rozložilo (nikoli: rozlobilo)
 interrupce (nikoli: interupce)
 vyšší (nikoli: vyši)

3.1.10. Přepisování slov: zápis -ts-, -š-, -ds-

Slova, v jejichž pravopisné podobě se vyskytují souhláskové skupiny -ts-, -š-, -ds-, se běžně vyslovují jako [-c-], [-č-], [-c-]. Zapíšeme tedy:

sudeckým (nikoli: sudeckým)
 většinou (nikoli: věčinou)
 dětskou (nikoli: děckou)
 předsedo (nikoli: přecedo)
 kratší (nikoli: krači)
 ombudsman (nikoli: ombucman)

3.1.11. Přepisování slov: zápis sh-

Slova začínající sh- (např. *shledat, shoda, shořet, shrnout, shromáždění* aj.) se vyslovují buď jako [sch-], nebo jako [zh-]. Obě výslovnostní varianty jsou spisovné

¹⁵ Pravidla pro zápis cizích vlastních jmen uvádíme níže v bodě 3.1.18.

(výslovnost [sch-] je obvyklá u mluvčích z Čech, výslovnost [zh-] u mluvčích z Moravy). Podle našeho pravidla „co je vysloveno ortoepicky, zapisuje se ortoepicky“ bychom měli tato slova zapsat v obou případech s počátečním *sh-*. Tím bychom však v přepisu setřeli rozdíl mezi oběma typy výslovnosti, uživatel transkriptu by nepoznal, jakou výslovnostní variantu mluvčí realizoval/a. Z tohoto důvodu uděláme v tomto případě výjimku: slova začínající *sh-* zapisujeme vždy podle skutečné výslovnosti, tj. buď jako *schledat*, *schoda*, *schožet*, *schrnout*, *schromáždění*, nebo jako *zhledat*, *zhoda*, *zhožet*, *zhrnout*, *zhroměždění* apod.

3.1.12. Přepisování slov: zápis j-

Slovní tvary *jsem*, *jsi*, *jsme*, *jste*, *jsou* se ve standardních projevech většinou vyslovují bez počáteční souhlásky *j-*. Podle našeho pravidla „co je vysloveno ortoepicky, zapisuje se ortoepicky“ bychom je měli zapisovat v jejich pravopisné podobě, tj. s hláskou *j-* na počátku slova. Tím bychom však ztratili možnost zachytit v přepisu vzácnou („pečlivou“) výslovnost s počátečním [j-]. Uděláme proto v tomto případě výjimku z pravidla: tvary *jsem*, *jsi*, *jsme*, *jste*, *jsou* zapíšeme vždy podle toho, jak je mluvčí skutečně vyslovil/a, tj. buď jako *sme*, *si*, *sme*, *ste*, *sou* (tyto výslovnosti převažuje), nebo jako *jsme*, *jsi*, *jsme*, *jste*, *jsou* (tato výslovnost je spíše vzácná).

Jiným případem jsou slova jako *judu*, *jméno*, *jmenovat* aj., které se standardně vyslovují s počátečním *j-*. Nevyšlovení počáteční souhlásky chápeme jako odchylku, zapíšeme proto podle výslovnosti buď: *menování*, *de o to*, nebo (při korektní výslovnosti) *jdeme*, *jméno* apod.

3.1.13. Přepisování slov: zápis odchylek

Při zápisu odchylek od standardní výslovnosti vycházíme z pravopisné podoby slova, tzn. neuchylujeme se v těchto případech ke kvazifonetickému přepisu, ale přidržujeme se maximálně možným způsobem pravopisných pravidel a ortoepickou podobu slova pouze upravíme v místě, v němž došlo k odchylce. Např. v replice citované v části 3.1.8. mluvčí JK vyslovil místo standardního „distancovat“

nestandardní podobu „dištancovat“. Odchylka se týkala pouze hlásky *-š-*, vyjdeme tedy z pravopisné podoby „distancovat“ a v zápisu nahradíme pouze hlásku *-s-* hláskou *-š-*: zapíšeme *dištancovat* (nikoli: *dyštancovat*). Obdobně zapíšeme:

bezpečnej (nikoli: *bespečnej*)
demogracie (nikoli: *demogracije*)
vietnamskej (nikoli: *vjetnamskej*)

Pravidlo, které se zde uplatňuje, můžeme zformulovat takto: Zápis odchylky realizujeme minimální úpravou slova za maximálního přidržení se pravopisu.

3.1.14. Přepisování slov: zápis dloužení a kráčení hlásek

Všimáme si výslovnostních odchylek v délce hlásek. Zaznamenáváme jak kráčení dlouhých samohlásek (např. *nevím*, *vidím*), tak i nápadné dloužení krátkých samohlásek nebo i souhlásek. Nápadné protažení hlásky zapisujeme pomocí dvojtečky připojené za hlásku. Např.:

já si v první řadě myslím že:
vidím: jistá jistá zlepšení
pro další vývo:j naši demokracie

3.1.15. Přepisování slov: zápis redukované výslovnosti

Všimáme si různých druhů redukované výslovnosti, např. různého vypouštění hlásek nebo celých slabik. Typické příklady jsou tyto:

dobře eště dvě kila a dete z pořadu
peníze pudou jinam
ministra vnitra kerý řekne
dyť vy taky chcete
protože dycky
dyby

skutečně uplácal nákyho panáčka

3.1.16. Přepisování slov: zápis protetického v-

Vysloví-li mluvčí nějaký výraz s tzv. protetickým v-, neopomeneme to zaznamenat. Např.:

že to podstatný drama se vohěrává vopravdu v tý hubbě

3.1.17. Přepisování slov: zápis zkratek

Zkratky zapisujeme podle toho, jak mluvčí zkratku skutečně vyslovil/a. Za přepis zkratky vždy připojujeme do dvojitých kulatých závorek její náležitou písemnou podobu uvozenou slovem *míněno*. Tímto jednoduchým opatřením pomůžeme uživateli, aby zkratky v transkriptu snadno našel.

Pokud mluvčí zkratku hláskuje, zapíšeme jednotlivé hlásky tímto způsobem (mezi jednotlivými „hláskami“ neděláme mezeru):

káděúčěesel ((míněno KDU-ČSL)) úesá ((míněno USA))
ódes ((míněno ODS)) ípébé ((míněno IPB))
čěeseseď ((míněno ČSSD)) ívévéem ((míněno IVVM))

Mluvčí však může zkratku hláskovat i jiným způsobem: místo [em] vysloví pouhé [m]. V tomto případě zapíšeme (opět bez mezer mezi hláskami):

výročí snp ((míněno SNP))
psali v mf dnes ((míněno MF Dnes))

Pokud mluvčí zkratku nehlaškuje, ale vysloví jako běžné slovo, pak zapíšeme:

dozorčí rada čezu ((míněno ČEZ))
systém áres, ((míněno ARES))
na amu ((míněno AMU))
v zušce ((míněno ZUŠ))

3.1.18. Přepisování slov: zápis cizích slov a cizích vlastních jmen

K běžným cizím slovům jako *gestikulovat*, *kvantifikovat*, *monarchie*, *juniorský*, *nacionalismus* přistupujeme jako k slovům českým, tzn. zapisujeme je ortograficky (tj. nikoli: „kvantifikovat“, „monarchie“, ale kvantifikovat, monarchie atd.), pokud byla vyslovena ortoepeicky.

Cizí slova, jejichž pravopisná podoba je značně odlišná od zvukové podoby, přepisujeme přibližně tak, jak byla vyslovena. Pokud usoudíme, že zapsaný tvar by mohl působit obtíže při porozumění, můžeme za přepis připojit do dvojitých kulatých závorek jeho správnou písemnou podobu uvozenou slovem *míněno*. K tomuto řešení se ale uchylujeme jen výjimečně. Např.:

samit ((míněno summit))
nouhau ((míněno know-how))

Cizí vlastní jména zapisujeme vždy tak, jak byla vyslovena; do dvojitých kulatých závorek pak vždy uvedeme správnou psanou podobu jména. Např.:

kanál la manč ((míněno La Manche))
pan salcman ((míněno Salzmann))
pan edmund štojbr ((míněno Stoiber))
s kanceléřem šislem, ((míněno Schüsselem))
herý trumen. ((míněno Harry Truman))
že to bude prody ((míněno Prodi))

K ověření správné písemné podoby, kterou uvádíme v závorkách, použijeme slovníky, lexikony nebo internetové zdroje. Je rovněž důležité, aby počet slov v záorce za slovem *míněno* odpovídal počtu slov před závorkou, ke kterým se slova v záorce vztahují (zapíšeme proto la manč nikoli: lamaneč).

3.1.19. Přepisování slov: zápis nedokončeného slova

Nedokončení slova v důsledku přerušení, přeteknutí, zakoktání se apod. naznačujeme spojovníkem:

e víte všechna ta opatření vedou k maximální mini- e vede vedou k minimalizaci. toho ohrožení.

nikdo vám nevydezinfinkuje myš která pre- přebíhá hranici.

Spojovník v přepisu používáme pouze pro zápis nedokončení slova, nikoli pro nedokončení věty, vazby, opakování slov apod. Tyto ostatní případy zapíšeme vždy tak, jak se v mluveném projevu vyskytly, neopatřujeme je žádnou značkou, např.:

zákaz pohybu pracovních zákaz práce v rakousku
tak v každém případě je to je to ekonomka
motivace byla tehdy trochu trochu jiná

3.1.20. Přepisování slov: zápis obtížně srozumitelného či nesrozumitelného slova

Špatně srozumitelný výraz nebo špatně srozumitelnou pasáž vepíšeme do jednoznačných kulatých závorek:

to mám nejhorší období (todlento)
ta nezaměstnanost (narostila)

Zcela nesrozumitelné místo v promluvě zapíšeme pomocí prázdných kulatých závorek; počet mezer v závorce by měl naznačovat, jak byla nesrozumitelná pasáž přibližně dlouhá, např.:

špatné pohledávky s padesátiprocentním ()

3.1.21. Přepisování slov: zápis číslovek

Číslovky zapisujeme vždy pomocí slov, nikdy nepoužíváme k zápisu číslice. Při zápisu složeného číslovkového výrazu postupujeme běžným způsobem, tj. zapisujeme každou číslovku zvlášť, např.:

v celkové hodnotě čtyry miliony tři sta patnáct tisíc korun

3.1.22. Záznam intonace

Záznam intonace (tj. melodického průběhu řeči) je pouze orientační. Zaznamenáváme výhradně tónový pohyb na konci zvukově samostatného úseku řeči. Pokud mluvíme na konci úseku klesne hlasem, vložíme za poslední slovo úseku tečku; pokud hlas vysoce stoupne, napíšeme otazník; pokud hlas stoupne jen mírně, vložíme čárku; pokud je intonace „rovná“, tj. hlas ani nestoupne, ani neklesne, žádnou značku nevkládáme.

Při vkládání značek pro intonaci postupujeme v několika krocích. Nejprve v replice určíme zvukově samostatné úseky řeči. Určujeme je výhradně na základě zvukových kritérií, nikoli na základě gramatických nebo obsahových kritérií.¹⁶ Konec úseku je v řeči vyznačen pauzou (někdy velmi krátkou), před níž můžeme zaznamenat určitý charakteristický tónový pohyb (hluboké klesnutí hlasu, výrazně stoupavá melodie aj.). Mluvíci někdy před koncem úseku rovněž zpomalí tempo řeči, např. tak, že proáhne poslední hlásku. Konec úseku tedy můžeme charakterizovat současným výskytem dvou, příp. tří rysů: (1) výrazného tónového pohybu, který zřetelně odděluje konec úseku od předcházející řeči, (2) pauzy, byť i jen nepatrné, a/nebo (3) zpomalení tempa.¹⁷

¹⁶ Ve spomínaných jazykových projevech se běžně stává, že mluvčí svou promluvu zvukově rozčlení na obsahově nesamostatné části (tj. rozčlení ji z hlediska obsahu „nenáležitě“, „nelogicky“). Při přepisování bychom si toho měli být vědomi. Je častou chybou přepisovatelů-záčátečnicků, že umísťují čárky a tečky na hranice syntaktických celků, jako by se jednalo o běžnou interpunkci; čárku, tečku a otazník však nepoužíváme jako interpunkční znaménka, slouží nám výlučně pro zápis intonace!

¹⁷ Čtenáře-lingvistu patrně na tomto místě napadne otázka, v čem se zvukově samostatný úsek řeči liší od promluvy úseku, který je v odborné literatuře definován obdobně. Zvukově samostatný úsek řeči se od promluvy úseku liší pouze v jemnosti nastavených parametrů, nikoli v parametrech samotných – přepisovatel/ka zaznamenává pouze výrazné (tj. nespomně) přechody mezi úseky. Přechod mezi zvukově samostatnými úseky je tak vždy zatřetí předtím mezi promluvy úseky, opačně to však platit nemusí.

Poté zaměříme svou pozornost na konec úseku, přesněji řečeno na poslední slabiky úseku. Pokud je tón poslední slabiky výrazně nižší než tón slabik předešlých, zapíšeme tečku. Tečka v přepisu zastupuje případ klesavé melodie – melodie koncové části úseku (tj. několika posledních slabik) postupně klesá. V klesavé melodii tedy není žádný stoupavě-klesavý melodický zvrát, pouze postupně klesání. Můžeme si to ukázat v následujícím příkladu, v němž mluvčí vyslovil slovo *zbytečné* s postupně klesající melodií, na poslední slabice byl výrazný pokles:

obavy o osobní údaje jsou zbytečné.

Pokud tón na poslední slabice výrazně stoupne, zapíšeme otázník. To je případ tzv. stoupavé melodie. V následujícím příkladu mluvčí vyslovil slovo *rok* s výrazně stoupavou melodií, tj. rozdíl ve výšce tónu mezi slovy *ten* a *rok* byl velmi výrazný:

no: ale stačil ten rok?

Stejný zápis bychom vytvořili, kdyby mluvčí tuto promluvu realizoval pomocí stoupavě-klesavé melodie, tzn. prudké stoupnutí tónu by se realizovalo na druhé nebo třetí slabice od konce (*slabice -čil* nebo *ten*) a poté by melodie klesala. Značku pro tónový pohyb (v tomto případě otázník) vkládáme však vždy na samý konec úseku, nikdy ne doprostřed úseku (proto by ani v tomto zvukovém provedení nebyl otázník za slovem *stačil* ani *ten*, ale až na konci úseku, tj. za slovem *rok*).

Pokud tón na poslední slabice *slabě* stoupne, zapíšeme čárku. Stejný zápis zvolíme, když tón *slabě* stoupne na *předposlední* slabice a vzápětí na poslední slabice *mírně* klesne (melodie *stoupavě-klesavá*); i v takovém případě vložíme na konec úseku čárku. Např.:

to znamená bylo více než rok času na to dobře se technicky připravit, dobře připravit ochranu osobních údajů, a také se dobře připravit: na: komunikační kampaň která vysvětlí veřejnosti že, sčítání lidí je: celkem užitečná věc a:, že to také stojí hodně peněz.

V tomto příkladu mluvčí rozčlenil svou promluvu na pět zvukově samostatných úseků. Každý tento úsek byl zvukově souvislý, tzn. můžeme jej charakterizovat jako plynulou řeč, pronesenou jedním dechem, v relativně stálém tempu a rytmu, nepřerušovanou žádnými výraznými pauzami. Důležité pro identifikaci předělů mezi úseky byl v tomto příkladu tónový pohyb (mírné stoupnutí tónu ve čtyřech případech, hluboké klesnutí tónu na samém konci příkladu) následovaný vždy velmi krátkou pauzou; konec čtvrtého úseku se vyznačoval také zpomalením tempa, patrným především na protažení poslední slabiky úseku (spojky *a*).

Při vkládání intonačních značek se řídíme pravidlem, že méně někdy znamená více, jinými slovy: Pokud si nejsem jist/a, jakou značku vložit a kam, nevkládám žádnou značku.

Intonační značky píšeme vždy bez mezery těsně za slovo, případný komentář připojujeme až za intonační značku. Např.:

R-Z3: kolik učitelů se k výzvě nakonec připojí neví ani sám organizátor šarkézi, ((míněno Sárkózi)) (.) doufá ale že učitele popíchne to že policisté dostanou přidáno, mnohem víc než lidé ze školství. ((stříh))

3.1.23. Záznam zdůraznění slabiky či slova

Mluvčí ve svém projevu někdy kladou na některá slova (příp. jejích částí, slabiky) zvláštní důraz, tj. vysloví je s větší dynamikou, výrazně hlasitěji než slova či slabiky okolní. Takové nápadné zvukové zdůraznění slabiky/slova označujeme v přepisu podtržením zdůrazněné části slova. Mluvčí většinou ve slově nápadně zdůrazní jednu slabiku nebo dvě slabiky, v přepisu proto většinou nepodtrháváme více než dvě slabiky. V příkladu, který jsme komentovali výše v části 3.1.22., přepisovatelka zaznamenala tři případy zdůraznění (více, ochranu, užitečná):

to znamená bylo více než rok času na to dobře se technicky připravit, dobře připravit ochranu osobních údajů, a také se dobře připravit: na: komunikační kampaň která vysvětlí veřejnosti že, sčítání lidí je: celkem užitečná věc a:, že to také stojí hodně peněz.

3.1.25. Záznam střídání mluvčích

V dialogických televizních pořadech nikdy nemluví jen jeden/jedna mluvčí, ale vždy se v řeči střídá více osob. Výše jsme již v základních rysech uvedli, jak tento proces střídání mluvčích zachytit: Každá replika začíná vždy na novém řádku uvedením zkratky mluvčí/ho následované dvojtečkou a mezerou; každá replika tvoří v transkriptu samostatný odstavec (viz 3.1.5.).

Mluvčí se většinou snaží, aby mezi jednotlivými replikami nebyla výrazná pauza a aby také nedocházelo k souběžnému mluvení více osob (aby lidé nemluvili přes sebe). Ve většině případů tak po jedné replice následuje další replika, která nezačíná ani s nápadným zpožděním, ani nenavazuje na předchozí repliku nějak překotně. Tuto „nápadnou“ pauzu mezi replikami považujeme za neutrální případ, který není třeba nějak zaznamenávat. Zaznamenáváme teprve odchylky od tohoto neutrálního průběhu výměny mluvčích v řeči, jako je: (a) okamžitě (překotně) navázání na předchozí repliku, (b) nápadná pauza mezi replikami, (c) simultánní mluvení dvou a více osob.

3.1.26. Záznam okamžitého navázání na předchozí repliku

Okamžitě navázání na repliku partnera, tj. navázání bez jakékoliv pauzy, značíme v transkriptu pomocí rovnítka umístěného před text takto připojené repliky. Za rovnítkem neděláme mezeru. Příklad:

VM: od pěti výš už můžete být předsedou.

MR: =dobře ale chtěl bych uvítat nový trend, musím říct že doufám že příště pozvete pana tlustého a pana topolánka aby tadý bylo zastoupení vždycky z každé té strany

3.1.27. Záznam nápadné pauzy mezi replikami

Nápadnou pauzu mezi replikami zaznamenáváme podobným způsobem jako pauzy uvnitř replik, tj. pomocí značek (.), (..), (...). Jelikož často nebývá jasné, komu z mluvčích by se měla pauza připisat, umísťujeme značku pro pauzu mezi replikami na zvláštní řádek (tj. mezi obě repliky). Například:

Zaznamenáváme jen takové případy zdůraznění, které jsou v kontextu celé repliky nápadné, které z repliky zvukově „vyčnívají“. Smyslem není zaznamenat každý slovní přízvuk, ale jen skutečně výrazné zdůraznění slabiky či slova. Dodejme, že takové výrazné zdůraznění slabiky či slova se nemusí vyskytnout v každé replice.

3.1.24. Záznam pauz

V přepisu zaznamenáváme také veškeré výrazné pauzy. Výše jsme již uvedli, že předěly mezi zvukově samostatnými úseky jsou v proudu řeči vyznačeny typickou koncovou melodií a pauzou (někdy i zpomalením tempa). Pokud je tato předělová pauza velmi krátká, až nezřetelná (často spíše „pocitová“ než skutečně slyšená), vystačíme při zápisu pouze s intonační značkou (tečka, čárka, otazník); zvláštní značku pro pauzu v tomto případě nekládáme. Pokud je však pauza delší, použijeme pro záznam pauzy speciální značku, tvořenou jednou až třemi tečkami v jednoduchým kulatých závorkách: (.), (..), (...). Počet teček vyjadřuje délku pauzy: pro krátkou pauzu použijeme jednu tečku, pro nápadné odmlčení tři tečky, středně dlouhá pauza, kterou v přepise označíme dvěma tečkami, se na pomyslné ose trvání nachází někde mezi těmito krajními body.

Pauzy se v mluvených projevech neobjevují jen na hranicích zvukově samostatných úseků, ale také uprostřed těchto úseků. Jsou to takové pauzy, před kterými neslyšíme žádný iónový pohyb – intonace slova před pauzou je „rovná“. V následujícím příkladu vidíme jak tyto druhy pauz, tak významné pauzy na konci intonačních celků:

TH: v žádném případě vám nechci kázat, ale když jsem řekl že k vám mluvím jako, také jako kněz, (.) tak chci říci (.) přece jenom, jeden (.) jediný (.) moment (.) z evangelia. v okamžiku kdy (.) ježíš e chválí samaritána ...

Délku pauzy určujeme na základě posluchu celého pořadu. Teprve pak jsme totiž schopni rozhodnout o relativní délce pauz u jednotlivých mluvčích, a také o délce „neutrální“ pauzy na předělu mezi úseky. V úvahu totiž musíme vzít individuální tempo mluvčí/ho.

A: oni:? nebo vy.

(..)

B: ee ten zaměstnanec.

3.1.28. Záznam *simulánního* mluvení dvou a více osob

Pokud mluví několik osob současně (přes sebe), postupujeme při přepisu takto: Snažíme se co nejpřesněji určit místo, kde se začínají repliky překrývat (někdy to může být i uprostřed slova), a místo, kde překryv replik končí. Tyto souběžné pasáže uzavřeme do hranatých závorek a umístíme v transkriptu pod sebe. Tím signalizujeme, že to, co je pod sebou, zaznělo současně. Hranaté závorky zaručujeme pod sebe pomocí mezeríku (nikoli tabulátoru!). Příklad:

VM: [ano, abychom se]

MR: [anebo pana pan-]

VM: v těch jednotlivých politických stranách vyznali tak proto [musíme pozvat ta-]

MR: [no je ná- vám docházejí doch]ázejí vám diskutěři?

VM: nebojte [diskutérů]

MR: [((smích))]

VM: je dost, naopak se přetahují jsou před dveřmi pane předsedo. tak <vítejte [v> české]

MR: [((smích))]

VM: televizi hezké dobré poledne. eem vy jste oba dva členy nejužšího vedení komunistické strany české a moravy.

jednoduchá otázka, měla by káesčéem ((míněno KSČM))

miroslava grebenička přemlouvav aby zůstal? nebo by měl co nejrychleji odejít? pane [mistopředsedo?]

VE: [ee já] se nedomnívám že je potřeba někoho přemlouvav pan grebeniček má svůj vlastní rozum, své vlastní pocity, buď se rozhodne odejít nebo se rozhodne zůstat zatím není žádný případ toho že by ho nějaký orgán vyháněl

VM: [promiňte]

VE: [takže] je to opravdu na něm.

Tato delší ukázka dokládá, že k simulánnímu mluvení dochází v diskusních pořadech poměrně často, a je třeba, abychom všechny překryvy pečlivě zaznamenali. Souběžné úseky pod sebe zarovnááme z důvodu přehlednosti a usnadnění čtení.

Často se stává, že mluvčí pronese během řeči partnera jen jedno slovo nebo pár slov, tj. nepřevzme slovo a nechává partnera dokončit repliku. Např. v následující ukázce je replika vy jste si uměl všechno opravit sám? rozdělena v transkriptu na dvě části, protože do ní vstoupil druhý mluvčí slovem všechno; podobný případ se v ukázce vzápětí opakuje:

JK: vy jste si uměl všechno [opravit]

JZ: [všechno]

JK: sám?

JZ: ale to je: e já to nepovažuju za náko- nákou unikátní zkušenosť [já]

JK: [já jo,]

JZ: myslim že,

3.1.29. Záznam *neverbálních* hlasových projevů

Mluvený projev často doprovázejí různé hlasové projevy mluvcích, které nemají verbální charakter. Máme na mysli různé hezitační zvuky (tj. případy, kdy mluvčí prokládá svou řeč zvuky jako *e*, *ee*, *eh*, *ehm*, *em* apod.) a responzní zvuky (tj. případy, kdy posluchač reaguje na partnerovu řeč zvuky jako *hm*, *mhm*, *ehe* aj.). Všechny tyto zvuky systematicky zaznamenáváme. Vybíráme při tom z těchto možností zápisu: *e*, *ee*, *eee*, *eh*, *ehm*, *em*, *hm*, *mhm*, *ehe*, *e-e*.¹⁸ Z nabízených možností vybereme tu, která se nejvíce přibližuje přepisovanému zvuku. Příklad:

VF: tak ee já nevím jesi někomu, leží na srdci, blaho káesčéem, ((míněno KSČM)) myslim (s-) spíše ne, (.) ale, ee já bych se chtěl vrátit e trochu do historie, já myslim že

¹⁸ Pro lepší představu se pokusíme tyto zvuky charakterizovat: zvuky *e*, *ee*, *eee*, *eh*, *ehm*, *em* jsou jednoslabičné zvuky obsahující střední středovou samohlásku [ə]; zvuky *e*, *ee*, *eee* se od sebe liší pouze relativní délkou trvání zvuku; zvuk *hm* je jednoslabičný zvuk vydávaný se zavřenými ústy; zvuk *mhm* je dvouslabičný zvuk vydávaný se zavřenými ústy (užívaný při přitakání); zvuk *ehe* je dvouslabičný zvuk vydávaný s otevřenými ústy (užívaný při přitakání); zvuk *e-e* je dvouslabičný zvuk tvořený dvěma samohláskami [ə] vyslovenými odděleně (slouží k vyjádření záporu).

jeden slučovací sjezd tady už byl, ee že nemá smysl opakovat, ee historii, a že je mnohem důležitější aby: vedle sebe existovala: jak sociální demokracie která je historickou stranou, tak i káesčéem, ((míněno KSČM)) a: sem přesvědčen, že: jakékoliv úvahy momentálně, o povolební situaci, to je trošičku o dělení, kůže medvěda, který běhá po lese, já bych to nechal na tom jak se ee jak ee rozhodnou voliči, a ee k námitce pana, ee em kolegy nečase, jenom tolik,

PN: hm

VF: že, ee já nerozdělují, ee demokraty ee na ty kteří sou, ee ...

Pro zaznamenání povzdechu, smíchu, zakašlání, hlasitého nádechu/výdechu¹⁹ apod. slouží tzv. komentář přepisovatele (text v dvojitých kulatých závorkách), který vkládáme do přepisu na příslušném místě. Pro záznam zvuků vybíráme z těchto možností zápisu: ((smích)), ((pousmání)), ((zakašlání)), ((odkašlání)), ((povzdech)), ((mlasknutí)), ((nádech)), ((výdech)). Př.:

JB: nezaměstnanost za čtyři roky vzrostla o padesát procent, e v české republice je nyní více než čtyři sta padesát tisíc nezaměstnaných, ((nádech)) co s tím. jak by chtěla káesčéem ((míněno KSČM)) nezaměstnanost snížit.

VF: tak ((pousmání)) pro nás je:, ee práce, nebo právo na práci jedním ze základních lidských práv, protože bez ee

Pokud nějaký zvuk nelze připsat přímo některému z účastníků rozhovoru/diskuse, umístíme komentář s popisem zvuku na samostatný řádek, to se týká např. smíchu publika, v tomto případě zapíšeme na zvláštní řádek: ((smích publika)).²⁰

Formu komentáře můžeme v zásadě použít vždy, když cítíme potřebu zaznamenat nějaký komunikačně významný jev, pro který neexistuje transkripční značka. Za komunikačně významný jev považujeme takové projevy mluvčích, jejichž

¹⁹ Smyslem není zaznamenat každé nadechnutí nebo výdechnutí, to by přepis zbytečně znehlednilo (bylo by to proti požadavku snadné čitelnosti), ale jen takový nádech či výdech, který je nápadný a podle názoru přepisovatele/přepisovatelky nějak komunikačně významný.

²⁰ Stejným způsobem, tj. formou komentáře na samostatném řádku, zaznamenáváme i jiné zvuky než hlasové, např.: ((znělka)), ((potlesk)), ((gong)).

nezaznamenání by mohlo čtenáře transkriptu přivést ke zkršené interpretaci. Komentář používáme výjimečně, nepřetěžujeme transkript vlastními (subjektivními) interpretacemi.

3.1.30. Záznam mluvení se smíchem

Části promluv, které mluvčí pronesl/a se smíchem, uzavíráme do špičatých závorek. Např.:

vás možná čeká vstup do té, jak sem říkal na začátku vysoké politiky, <a to sou prostě její,> abych tak řekl konotace.

3.2. Kontrola přepisu podle zvukové nahrávky

Vypracováním první verze přepisu proces zhotovování transkriptu nekončí. Neméně důležitou fází je kontrola přepisu podle zvukového záznamu. Cílem kontroly je odstranit co nejvíce nepřesnosti, které vznikly při prvotním přepisu. Při kontrole postupujeme tak, že pečlivě porovnááme audionahrávku daného pořadu s vyhotoveným přepisem. Tímto způsobem projdeme celý přepis. Pracujeme se stejnými médii (audiokazeta či digitalizovaná nahrávka) i technickými nástroji (magnetofon či počítač) jako při vlastním přepisování.

Při kontrole si všimáme především, zda v transkriptu:

- nechybí slovo,
- nechybí replika,
- nejsou slova přehozena (zda odpovídá pořadí přepsaných slov),
- je správně zachyceno simultánní mluvení (překryvy replik),
- jsou správně zachyceny pauzy a zdůraznění,
- je správně zachycena intonace.

V prvotních přepisech se projevují ve větší či menší míře následující tendence, jejichž náprava je při revizi žádoucí:

- pospisovňování („opravování“) slyšených nespisovných tvarů (svou roli zde mohla sehrát nevyplnutá funkce textového editoru Automatické opravy, např. automatické nahrazování *bysme* za *bychom*),

SG = Stanislav Gross, ministr vnitra, ČSSD). Pokud se v titulku kromě jména a funkce objeví nějaký další údaj, uvedeme celý znění titulku také ve vlastním přepisu, např.:

GO: ((titulek na obrazovce: Goranka Oljača (52 let), „Přišla jsem jako host.“)) dělala sem: různý věci na začátku: (.) ee sem byla uklízečka,

Ve vlastním přepisu uvedeme formou komentáře také veškeré mezititulky, které se v pořadí objevily. Doplňme rovněž uvozující zkratky u replik, které se nám ze zvukového záznamu nepodařilo jednoznačně přiřadit jednotlivým mluvčím.²¹

V pořadech vysílaných ze záznamu a v předtočených reportážích zaznamenáváme formou komentáře také místo střihu; to je pro rozbor důležité, protože následnost dvou replik nemusí odpovídat jejich reálnému výskytu v rozhovoru, ale může vzniknout teprve později ve střihu; v některých pasážích (v předtočených reportážích) tvůrci neskrývají, že se jedná o sestřih, i zde ale zaznamenáme v transkriptu místo, v němž došlo ke střihu. Např.:

R-ZI: stejné překvapeně se tvářil i prezident festivalu Jiří Bartoška, když jsme se ho na zapomenuté věnování zeptali. ((střih))

R-BA: to- to ani nevím toleto. vidíte jak (sem) (.) líp informovaná nežli já. ((střih))

3.3.2. *Doplnění relevantních vizuálních informací*

Do transkriptu můžeme výjimečně doplnit také popis aktivit, které lze vnímat jen zrakem a které se nám zdají být nezbytné pro porozumění přepisu. Použijeme k tomu formu komentáře přepisovatele (text ve dvojitéch kulatých závořkách). Vlastní komentář formulujeme neutrálními popisnými výrazy, vyhýbáme se při tom hodnotícím slovům: mějme na paměti, že interpretace události je úkolem pro výzkumníka, nikoli pro přepisovatele.

²¹ Pokud se nám ani tak nepodaří určit, kdo repliku promluvil, uvedeme repliku písmeny XX (viz část 3.1.6.).

- nezaznamenávání dloužení hlásek (samohlásek i souhlásek),
- nezaznamenávání hezitačních zvuků,
- nezaznamenávání responzních zvuků (zejména během delší promluvy druhého mluvčího),
- nezaznamenávání přerývajících se úseků replik (resp. jejich zapisování v podobě, jako by se nepřerývaly a šly za sebou),
- používání tabulátoru (místo mezeríku) při zarovnávání přerývajících se úseků replik,
- mechanické umísťování čárek, teček a otazníků na hranice syntaktických celků (bez ohledu na intonační průběh),
- přetěžování transkriptu intonačními značkami a značkami pro pauzy a zdůraznění,
- přetěžování transkriptu komentáři.

Na závěr této části bychom chtěli zvlášť upozornit na jednu chybu: používání komentáře ((míněno...)) se týká pouze zkratek, cizích vlastních jmen a v některých případech i cizích slov (viz 3.1.17., 3.1.18.), nikdy tímto komentářem nedoprovázíme nestandardně vyslovená česká slova.

3.3. **Doplnění přepisu podle audiovizuální nahrávky**

Poslední fází zhotovování transkriptu je doplnění přepisu podle audiovizuálního záznamu. Audiovizuální záznam na videokazetě či v digitalizované podobě v počítači využijeme k doplnění: (1) chybějících informací, (2) relevantních vizuálních informací.

3.3.1. *Doplnění chybějících informací*

Z videozáznamu doplníme do hlavičky transkriptu jednak přesný název pořadu, jméno televizního kanálu a přesnou stopáž, jednak chybějící informace o mluvčích, především o mluvčích z předtočených reportáží, sestřihů apod.

Údaje o mluvčích získáme z titulků, které se objeví na obrazovce spolu s hovořícími osobami. V hlavičce uvedeme celý údaj, který se v titulku objeví (např.

Případy, kdy je vhodné komentář do přepisu vepsat, se v zásadě omezují na situace, kdy mluvčí během mluvení vykonávají ještě nějakou jinou činnost (např. manuální). Příklad přepisu doplněného podle videonahrávky:

JK: =tak bysme se na to trošku podívali nejdřív, aby se
v tom: vyznali.
(na obrazovce začíná běžet ukázka podbarvená hudbou a JK
s TK ji komentují)
JK: tak podle je start asi ne:?
(na obrazovce začátek závodu)

Výjimečně můžeme zaznamenat také některá výrazná a komunikačně důležitá gesta, např.: ((vrtí hlavou)), ((kývá souhlasně hlavou)). Změny směru pohledu, oční kontakt atd. nezaznamenáváme.

4. Seznam transkripčních značek

VM označení mluvčí/ho
XX označení nerozpoznané/ho mluvčí/ho
N1, N2, N3 označení neznámé/ho mluvčí/ho
Z1, Z2, Z3 označení reportéra/-ky v hlavičce
R-Z1, R-Z2, R-Z3 označení reportéra/-ky v transkriptu
R-N1, R-VK označení mluvčích v předtočené reportáži
to já [nevím]
[v té] knize simultánně pro-
= nesené pasáže
okamžité navázání na repliku partnera
zase zdůraznění slabiky/slova
a:le: protažení hlásky
e ee eee eh ehm em hezitace a re-
hm mhm ehe e-e sponzní zvuky
(.) krátká pauza
(..) delší pauza
(...) dlouhá pauza
? vysoké stoupnutí hlasu
, mírné stoupnutí hlasu

. klesnutí hlasu
mon- nedokončení slova
<uhodil> pasáž pronesená se smíchem
(ale) předpokládáný, ne dobře srozumitelný
výraz
() nesrozumitelný výraz
((smích)) komentář přepisovatele
... vypuštění části transkriptu²²

5. Ukázka transkriptu z korpusu DIALOG²³

NÁZEV POŘADU: Sedmička
DATUM VYSÍLÁNÍ: 18. 3. 2001
KANÁL: Nova
STOPÁŽ: 60 min.
ÚČASTNÍCI:
JO = Jitka Obzinová, moderátorka;
PB = Petra Buzková, místopředsedkyně PSP ČR a předsedkyně pražské ČSSD;
MK = Miroslav Kalousek, místopředseda KDU-ČSL;
V REPORTÁŽÍCH:
Z = reportérka;
N1-N18 = neznámý/á mluvčí;
SG = Stanislav Gross, ministr vnitra, ČSSD;
VŠ = Vladimír Špidla, ministr práce a sociálních věcí, ČSSD;
MG = Marcel Grún, ředitel Hvězdárny a planetária hl. m. Prahy;
JV = Jana Volfová, poslankyně ČSSD;
TB = Tony Blair, premiér Velké Británie;
BF = Bohumil Fišer, ministr zdravotnictví, ČSSD;
JK = Jan Kavan, ministr zahraničních věcí, ČSSD;
JB = Jaroslav Bureš, ministr spravedlnosti;
IV = Luboš Vlasák, soudce Městského soudu v Praze;

²² Tuto značku uvádíme pouze pro úplnost. Při zhotovení transkriptu se nepoužívá, setkat se s ní můžeme pouze při prezentování úryvků z transkriptu.

²³ Ukázka pochází z první veřejně přístupné verze korpusu, která byla zpřístupněna na internetu pod názvem DIALOG 0.1 na jaře roku 2006 (viz <http://ujc.dialog.cz>).

PB: prosím.

MK: kam odložit? e ten zákon platí od června devadesát devět. to znamená bylo více než rok času na to dobře se technicky připravit, dobře připravit ochranu osobních údajů, a také se dobře připravit na: komunikační kampaň která vysvětlí veřejnosti že, sčítání lidu je: celkem užitečná věc a:, že to také stojí hodně peněz ((nádech))]

JO: [no: ale] stačil ten rok?

MK: ee (..) pro tu komunikační kampaň určitě ne:. já si myslím že (.) že byla nezvládnutá. že (.) úřad začal vysvětlovat veřejnosti, co vlastně (.) se bude odehrávat při sčítání lidu, až takové dva tři měsíce před tím sčítáním (.) a to si myslím že bylo dost velké pochybení. (je) to poučení pro budoucnost začít vysvětlovat podstatně dříve. pro technickou přípravu jsem přesvědčen že (.) to bylo období dostatečně dlouhé. od června devadesát devět, do dnešních dnů, to je velmi dlouhá doba na to aby se, mohli dobře připravit.

PB: pan poslanec kalousek má beze sporu pravdu protože, pakliže se stala nějaká (.) významnější chyba, která se týká sčítání lidí a majetku, tak to bylo pravděpodobně (.) v nedostatečné (.) komunikační kampani k celé této záležitosti, protože, bohužel celá řada obyvatel, nepochopila dostatečně vlastně proč je to sčítání (.) důležité i: jakým způsobem se má dotknout nebo respektive, nedotknout konkrétně jejich osob. já: osobně sem e nepochopila důvody (.) e úřadu pro ochranu dat kvůli kterým si přeje aby se v dnešní době, nesčítalo, myslím si: že: tento úřad, ee celou tu dobu (.) e z- značným způsobem, komplikoval celý ten proces sčítání ...

((úvodní znělka pořadu))

JO: dobré poledne vážení diváci, pokud vás zajímá proč je kolem e sčítání lidu a majetku tolik sporu a nejasností jak by vypadala naše politická scéna bez opoziční smlouvy, (.) ee zda je správné vybíjet zdravá zvířata, e kvůli slintavce jak dopadnou víceletá gymnázia, a: jak mohou lépe fungovat soudy pak se dívejte na dnešní sedmičku. e ve které sou tyto hosté. místopředsedkyně poslanecké sněmovny a předsedkyně pražské

organizace sociální demokracie petra buzková, hezké poledne, PB: dobrý den

JO: a místopředseda káděúčeesel ((miněno KDU-ČSL)) miroslav kalousek. hezké poledne.

MK: =hezké poledne.

JO: pozdravili sme se takže můžeme jít rovnou, (.) k prvnímu dni, a to byla minulá neděle. ((začátek předtočené reportáže))

R-Z: poslanecká komise pro kontrolu civilní kontrarozvědky se sešla na mimořádném zasedání. zabývala se případem zadržného důstojníka béies, ((miněno BIS)) vladimíra hučina. ((střih)) R-SG: některé věci nejsou jenom o: eee obvinění v trestním procesu, ale sou také o praktických a způsobech, (.) které některé osoby užívají. ((střih))

R-N1: tedka bych to určitě nedělal znova. ((střih))

R-Z: říkají mnozí sčítací komisaři. sčítání lidu už máme plně zuby ale obavy o osobní údaje jsou zbytečné. úředníci je přece dávno zveřejnili:

R-N2: tak sou to jednak výpisy: ee na ministerstvu: financí ministerstvu spravedlnosti: systém árés ((miněno ARES)) (.) standartní standartní stránky internetový ((konec předtočené reportáže))

JO: takže: zůstaneme u toho (.) sčítání lidu a majetku. úřad pro ochranu osobních údajů žádá statistický úřad aby zatím nezpracovával data protože mu nevěří, že je zabezpečí.

((nádech)) e nebylo by bývalo, (.) lepší (.) ee odložit to sčítání a lépe ho zorganizovat a lépe zabezpečit dejme tomu?

MK: ((povzdech)) e